

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳՐԱՅ ՍԱՆԱ- ՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Ի ԿԱՐԻՆ*

55.

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ

Իբր ժ-Գ - Ժ-Ե Գարէ:

ԹՈՒՂԹՔ 233: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 13X16: - ԳՐՈՒ-
ԹԻՒՆՆ՝ միասին, 15 տող: - ԳԻՐ՝ ընդգրկող մանր՝ մի-
օրինակ: - Նիւթ՝ թուղթ հաստ՝ ողորկ: - ՀԱՆԳԱՆ-
ՄԱՆՔ՝ մաքուր եւ ամբողջ: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ կաշի
պատեալ: - ՍԿԶՐԱՏՈՂ՝ ԵՆ ՍԿԶՐԱՏՈՂ՝ տեղ տեղ
գլուխները երկու երեք տող կարմիր թանաքով, տանց
ա տառը շատ տեղ կարմիր: - ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹ՝ երկու
թուղթ առջեւն եւ երկու թուղթ ետեւը դատարկ: - ԳՐԻԶ,
Տեղ եւ թուական անձանց: - ՍՏԱՅՈՂ՝ Մամլաքաթ:

Մատենան է Կանոնագիրքը, «սահմիք եւ կա-
նոնք զոր եղին Առաքեալքն ի ձեռն Կղեմայ» ԹՂ.
220 էն սկսեալ կը խօսի մարմնաւոր եւ հոգեւոր
ազգականութեան ճիւղերու վրայ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. 1. Գլխաւոր յի-
շատակարան, նոյն գրէ. ԹՂ. 218ա գրուած «քն ած-
քն անձաւ խոնարհութիւնք եւ մարդասիրութիւնք ողոր-
մեա ստացողի գրոցս բարեմիտ եւ ածասէր մամլաքա-
թին կողակցոյն բէհին, եւ ողորցն խաչատուրին մը-
կրտչին շաղաւաթին. եւ դրստեացն թուրանդին եւ
աղաբէկին, եւ ծնողացն բուռնիաթին եւ խաթունաղին.
եւ եղբօրն շաղաւաթին. եւ ամ արեան մերձաւորաց
նոցին Ամէն»:

2. Օտար գրէ. ԹՂ. 232բ նոտրագիր գրուած.
«ի թվ. աճհ: որ ժարժ եղեւ ի քաղաքն վասպուրա-
կան որ է վան գիշեր է անգամ յետոյ ժի գիշեր եղեւ
որ շատ մարդ անով գնաց յէգէստար»:

3. Ասոր տակը. Գարձեալ նոտրագիր. «թվ. աճի
ի յուլիս մէկից որ ես ար կարգեալս գրեցի ի քաղաք
վասպուրական որ է վան»:

56.

ԲԱՌԳԻՐՔ

(°)

ԹՈՒՂԹՔ 352: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 14.5X10.5: -
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ միասին, 15-16 տողէ: - ԳԻՐ՝ նոտրագիր:
- Նիւթ՝ թուղթ քարակ ողորկ: - ՀԱՆԳԱՆՄԱՆՔ՝ առ-
ջեւն եւ ետեւը թերթերը կազմէն ելած, պակաս ե-
տեւէն: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սրձագոյն կաշի պատեալ: -
ՍԿԶՐԱՏՈՂ՝ գլուխները տող մը կարմիր թանաքով: -
ԳՐԻԶ՝ Երեմիա վարդապետ: - ՏԵՂ՝ ԵՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ան-
ձանց:

Մատենան է բառագիրք սուրբ գրոց: ԹՂ.
1ա «լուծումն բառից աստուածաշունչ զբոց, ու-
մանէ երեմիայ վարդապետէ մէղքեցւոյ» սկզբնա-
ւորութիւնն է «բանք ի գրոց արարածոց» կը գնէ
գրաբար բառը եւ քովը աշխարհաբարը, խառն
առանց այլ ու բենի կարգին միտ գնելու. վերջին
գլուխն է «բանք տեսլանն Յովնանու» մինչեւ
ԹՂ. 168:

* Հմմտ. Հանգ. Ա. 1912, էջ 55:

ԹՂ. 169ա-177. «մկնութիւն անուանց
երբայեցոց լեզուէ ի հայ բարբառ»։ «Աբբայ, Հայր
ասորոցէ բառ»։ ԹՂ. 178ա-337բ բառերը այբու-
բենական կարգաւ գրուած։ Վերջը էջ 338ա-
352բ քարոք աւետեաց աստուածածնին»։ Կը պակ-
սի ետեւէն։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴԻ:

57.

ՏԱՂԱՐԱՆ

ՌՃԿԲ = 1713:

ԹՈՒՂԹՔ 60: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 15X10: - ԳՐՈՒ-
ԹԻՒՆՆ՝ երկսին. 15 տող: - ԳԻՐ՝ նոտրագիր: - Նիւթ՝
թուղթ հաստկեկ: - ՀԱՆԳԱՆՄԱՆՔ՝ դեղնցած, ջուր տե-
սած, առջեւէն պակաս: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ կաշի պա-
տեալ: - ՍԿԶՐԱՏՈՂ՝ տաղերու գլուխը երկու տող
կարմիր՝ դեղին թանաքով: - ԳՐԻԶ՝ Սահակ տիրացու:
- ՏԵՂ՝ անձանց: - ԹՈՒՆԱԿԱՆ՝ ՌՃԿԲ = 1713:

Մատենան է տաղերու հաւաքածոյք, գրա-
բար եւ աշխարհաբար խառն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Գլխաւոր յիշատա-
կարան, էջ 56ա գրուած է. «Հայկազունեց թվա-
կանին հազար հարիւր կէին ի վայելումն իւրեն ան-
ցին Սահական... տիրացուն, տաղ գեղեցիկ»:

58.

ՈՂԲ

1841:

ԹՈՒՂԹՔ 57: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 16.5X10.5: -
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ միասին, 19 տող, ոտանաւոր: - ԳԻՐ՝ նո-
տրագիր: - Նիւթ՝ թուղթ հասարակ: - ՀԱՆԳԱՆՄԱՆՔ՝
մաքուր եւ միօրինակեալ գիր: - ԿԱԶՄ՝ խաւաքարտ: -
ԴԱՏԱՐԿ ԹՈՒՂԹ՝ առջեւն եւ ետեւը մէյ մէկ թուղթ
դատարկ: - ԳՐԻԶ՝ Յովնան Պողոսեան: - ՏԵՂ՝ Կարին:
- ԹՈՒՆԱԿԱՆ՝ 1841:

Մատենան է ոտանաւոր ողբեր՝ պաղատանը-
ներ. «Պրակ առաջին, մտածութիւնք մեղաց, պա-
ղատանք առ աստուած ի սրտէ հառաչանք»։ Տէր
ամենակալէն մէյ մէկ տուն կը գնէ եւ ապա այդ
տան վրայ ոտանաւոր մը, մինչեւ էջ 53: Էջ 54
«Երգ տեառն ՚նեքէսի շնորհալոյ ասացեալ վանն
աւերածոյն եդեոխայ քաղաքի. օրինակեալ վեր-
ստին ի արցու Յովնանէ Պողոսեան. ի յառաջնոր-
դութեան Տեառն Պետրոսի վարդապետի Պողոսեան.
Թուին 1841. փետ. 19. ի մայրաքաղաքն Կարին»:

59.

ԺԱՄԱԳԻՐՔ. ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ. ՏԱՂ.

ՌՂԸ = 1639:

ԹՈՒՂԹՔ 169: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ 15.5X10.5: -
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ միասին, 19-25 տողէ: - ԳԻՐ՝ նոտրագիր,
անկանոն գիր: - Նիւթ՝ թուղթ հասարակ: - ՀԱՆԳԱՆ-
ՄԱՆՔ՝ դեղնցած, ջուր տեսած: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սեւ
կաշի պատեալ: - Առջեւն ունի թուղթ մը մազաղաթ
կաշի պատեալ: - Առջեւն ունի թուղթ մը մազ
- ՍԿԶՐԱՏՈՂ՝ շատ տեղ մէկ երկու տող կարմիր թա-
նաքով: - Մանց ա տառ կարմիր շատ տեղ: - Լուսանցը-
նարով: - Մանց կան գրուածներ՝ յաւելուածներ: - ԳՐԻԶ՝
ներք վրայ կան գրուածներ՝ յաւելուածներ: - ԳՐԻԶ՝

Մարտիրոս երէց: - ՏԵՂԻ անծանօթ: - ԹՈՒՆԱԿԱՆ՝ ՌԶԼ = 1639:

Մատենան կը բովանդակէ, էջ 1—30 ժամագիրք, կը սկսի «Զարթուցեալքէ»: էջ 30—58 խորհրդատետր: էջ 59—77 Երեկոյեան ժամերգութիւն: էջ 78—ցվերջ՝ Տաղ աստուածածնին, Գովասանք եպիսկոպոսաց եւ Հայրապետաց, Կաթողիկոսաց. քաղաքաճը շարականաց, ողբք. վերջի թղթերն ալ բժշկարան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ. 1. Առաջի կողին վրայ ի ներքուստ կացուած է թուղթ մը վրան գրուած «Նուէր Սանասարեան վարժարանի թանգարանին, Բալուցի Նազարէթ Գէորգեան, 4 Սեպ. 1900»:

2. Թ.Ղ. 32ա. «Նոյեմբեր Ժ. սկսա գրեցի չորեքշաբթի աւրն»:

3. Թ.Ղ. 58ա. «Դկաբեր. ին. աւարտաւ. ես մօտն առէի զսա ի տէր գրգռէն եւ կնքց տէր յակօրն ի սրա վերա. հայր մեր որն»:

4. Թ.Ղ. 77ա. «Թվին հայոց աճ. բերթին ներսի տներն պրեցաւ մարտ ամիս. ի. ժամ աւրն գլին. ավաք պահոյն: զրձ. աճժ դրսի տիւախանին զիհն այրաւ: յունվար Գ. օրն չքն»:

5. ԳԼԽԱՆՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ. Թ.Ղ. 168բ. «Կազմեցաւ ազօթամատոյցս Թվին հայոց աճը ձեռամբ անարժան մարտիրոս երկցու որ անունն ունիմ եւ գործս ոչ վայ ինձ. ա. բերան: ով հ (Թ.Ղ. 169ա շարունակութիւնը) անդիպիք սմայ կարգալով կամ աւրիւնակելով յիշեցէք ի բն եւ աճժ ողբմի ասացէք ով որ յիշէ յիշեալ լիցի ի քնէ նայ մերոյ որ է աւրհնել յտենա ամէն»:

60.

ՍԱՂՄՈՍ ԴԱԻԹԻ

(°)

ԹՈՒՆԱԿԱՆ 141: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 24X16: - ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին. 21 տող: - Դիւր բոլորգիր: - Նիւթ՝ թուղթ հասարակ: - ՀԱՆԳԱՄԱՆ՝ զէշ, աղջիկէն ետեւէն պակաս, լուսանցքները գործածուելէ մաշած, թուղթ կացուած: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սրճագոյն կաշի պատեալ: - ՍԿԶՐՆԱՏԱՆ՝ ԵՆ ՍԿԶՐՆԱՏԱՆ՝ գլուխները երկու երեք տող կարմիր թանաքով եւ առաջին տառը թռչնանկար գունատը, տանց ա տառ կարմիր կանանչ վրայ ունի գունատը զարդեր, քայց կազմի ժամանակ կտրուած կիսով չափ: ԳՐԻԶ, տեղի ժամանակ անյայտ:

Մատենան է Սաղմոսը Դաւթի, բաժնուած զուրջաներու. քայց պակասաւոր, անտարակոյս յիշատակարանն ալ պակասներու հետ կորուած:

61.

ՌԻՍՏՈՒՈՒԼԱԳԻ ԱՐՀԵՍՏ

(°)

ԹՈՒՆԱԿԱՆ 196: - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 15X10: - ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին. 22 տող: - Դիւր նոտրագիր: - Նիւթ՝ թուղթ հաստ փայլուն: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սրճագոյն կաշի պատեալ: - ՀԱՆԳԱՄԱՆ՝ մաքուր, ամբողջ: - ՍԿԶՐՆԱՏԱՆ՝ գլուխները առաջին տառը կարմիր թանաքով: - ԳՐԻԶ, տեղի, ժամանակ անյայտ:

Մատենան է անուանեալ Ուստուլայի արհեստ, իւր բովանդակութիւնն գրուած է թղ. 3ա

«Սկիզբն արասցուք Ավ. յայտնութեան եւ իմաստութեան Ուստուլայի արհեստիս. Որ է գործիք երկրաչափութեան, Աստղաբաշխութեան եւ է մեծ իմաստութիւն Ուստուլայի արհեստի»:

62.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ

ՄԻՔԱՅԷԼԻ ԱՍՈՐԻՈՅ. ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԱՆԵՑԻՈՅ, ՍԵՓԱՆՈՍԻ ՕՐԲԷԼԵԱՆ

(°)

ԹՈՒՆԱԿԱՆ 170+45 = 215 (էջերը վերջէն նշանակուած): - ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 15X11X5: - ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին. 20-23 տող: - Դիւր 170 թուղթը միջակ բոլորգիր. 45 թուղթը մանր բոլորգիր: - Նիւթ՝ թուղթ, տեղ տեղ հաստ, տեղ տեղ բարակ փայլուն: - ՀԱՆԳԱՄԱՆ՝ եզերքները մաշած, տեղ տեղ թուղթ կացուած: - ԿԱԶՄ՝ փայտ սրճագոյն կաշի պատեալ: - ՍԿԶՐՆԱՏԱՆ՝ ԵՆ ՍԿԶՐՆԱՏԱՆ՝ տեղ տեղ մէկ տող կարմիր թանաքով. շատ տեղ անուանց ա տառը կարմիր. յատուկ անունները կարմրագիր: - Լուսանցքին վրայ շատ տեղ պատմութեան համառօտ բովանդակութիւնը գրուած: - 45 թուղթը ժամանակագրական աղիւսակներ քաշուած, հինգ կարմիր գծերու մէջ թուական դրուած եւ երկու կողմը նոյն թուականին պատահածները համառօտել գրուած: - ԳՐԻԶ ԵՆ ՏԵՂ՝ անյայտ: - ԹՈՒՆԱԿԱՆ՝ ՌԶԿԻ = 1715 (°). հմմտ. թղ. 170բ:

Մատենան կը բաղկանայ երկու մասէ.

1. Ա. Թ.Ղ. 3ա «Տեառն միխայէլի պատրիարքի ասորոյ համառօտ ժամանակաց զոյցք. քաղաքաճարեալ ի յոլովից պատմագրաց: Ի վարժ բանասիրաց: Սղամանակ տեսութիւն: Յաղամայ մինչեւ ի վերջին աւուրս թուեալ»:

Թ.Ղ. 162ա կ'ըսուի. «Նաեւ որ զայս մատենան շարայարեալ է ի յունաց. եւ յեգիպաց. եւ ի քաղղեաց գիւտնաց եւ ի դպրացոց է հաւաքեալ. վնը առաւել սիրելի եւ պիտանի. եւ հաւաքի է: Վարձս թղթն կալի առաջի այն եւ երախտիս յեկզքն ուղղափոյց. վաստակաւոր այն այն միխայէլ. զի յողով սէր եւ գուժ երեւի նմ ունել առ ազգս մեր ի գրոց աստի՛րգ. ի յամի. ք եւ երորդի. քառասներորդի: երկերևոր երորդի. եւ ա երրդի թուաբերութե անժով որդւոյն ա գլտնն. եւ ի Ո. զէ. թուաբերութիւն հայոց. թարգմանեցաւ զիրք այս յասորոց ի հայո: Ի հայրպութե հայոց ան կոտանդեայ, եւ ի թագաւորութե հայոց հեթմայ քնապօսակի. եւ զգուշակեցաղ թագուհոյն իւրոյ զապելի գտներ լեւոնի արքայի ըն այն քաղաքավարելոյ՝ հնդից եղելոց նց զաւակաց ծիրանածնաց: երկուց ուստերաց. եւ երկց դատերաց. որոց անուանքն լեւոն. եւ թորոս. անուամբ հաւուրն իւրց. որոց հովանի լիցի անժելով ի գահ հայրենի արքայութե եզերօք հայաստանեայց»:

Թ.Ղ. 162բ. «Եպսոմ ամի կենդանի էր կորովաւոր եւ յաջողեալն ի բարին արքայս հայոն նց պարոն կոտարեգին. եւ բերկեալ ալեօք. ուստերօք չորիւք՝ Տի բարեղ արն գրազարկուն: Եւ թգրն սմբաթ սպարապետն հայոց. եւ պարոն օշին տրն կի. ախիկոսոյ: Եւ պարոն լեւոն: Որոց զօրանալ լիցի բոս այն եւ աճիկ օրութիւն ըն հոգւոյ եւ ըն մարմնոյ: Եւ էր պատրիարք ասորոց ուղղափառաց մեր իգնատէ անտիգրու որ զարի»:

նակս շնորհեաց. եւ փոխեցաւ ի ձեռն իշախայ սրբա-
սնեալ քչյն վարժելոյ ի հանճար բժշկական արուեստի.
որոց վարձատուր լի տր ի շնորհս իւր:

“Արդ եւ մեր իսկ տառապեալ հոգի, եւ վար-
դան վճիպ որ ըն մերում կարի սատարեցաք ի գիրքս
այս. ունիմք հաւատ եւ յոյս ի գիտութիւն ան: եւ յա-
ղթս եւ ի բարեխօսութի ծոյց իւրոց. առ մեզ դար-
ձուցանել զերեսս ողորմութե իւրոյ ի վր անկշտելի
պարտուցս մերոց անթիւ բիւրոց տաղանդաց: ... ուճկդ
(Իմա ՈՃԿԴ = 1215) Թուակնիս:”

2. Ասոր կցուած է Թղ. 163ա. հատուած
մը Սամուէլ Անեցւոյ ժամանակագրութենէն (վերջ
Թղ. 170բ):

3. Բ. Ման, Նոր իջաթուերով. Թղ. 1—45
Ստեփանոս Օրբելեանի ժամանակագրութիւնը՝
փրկչական Թուականէն սկսեալ մինչեւ իւր ժամա-
նակը, այն է 1—1292 տարիներու ժամանակա-
գրութիւնը աղիւսակաձեւ:*

Այս մասին վրայ գաղափար մը տալու համար յա-
ռաջ կը բերեմ հոս ամենավերջին աղիւսակը (Թղ. 40բ):

Էջ 40բ.

“Ամէ. Թվ. կա տարեցաւ կթի. կան տր յկը յիսնակին պա հոցն. եւ եղաւ ի դրազարգն	Բն ած Թգր	Հայ ոց Լեւոն	Կթի տր յկթ	Թուկ հայ ոց	
	Ամէ	Ժե	Ժը	ՃԴ	այջէն մեռաւ
Չբուղայն չին քս անուանե ցին. որ է իշխ անաց իշխան:	Ամէր	Ժղ	Ժթ	ՃԵ	սպանին զմաժգատ ինաթարն. զայիչքա ի բանն. զսանդագինն եւ զհարսն սահիբի որ դին
Չմեռն խիստ եղեւ. մեռան մեծ իշխանք ի խաչ էն. աթաբակ որ դի ջալալին. եւ հասան Թոռն դա փին, եւ ապա մե ռաւ ճարն ի տփ խիս	Ամէթ	Ժէ	Կթղ տր կո ստն	ՃԶ	նստաւ մեծափառ. չբով կթկ հայոց տր կոստնդին, այր գիտն ական եւ արդիւնկն հա յր խորնին:
Մեծ կոտորուիմն եղեւ ի բուղայէն եւ սպանին տարա պիտ զթգրն վրաց դեմէտր, ի դաշտ ին մուղանայ յեզ ըն կուր գետոյն:	Ամղ	Ժը	Բ	ՃԸ	մեռաւ բնաւին բար ին Լեւոն Թգրն հայց, ի դրնն ժմկն, եւ յաշունն աբսորեցին զկթկկոս տնդին, եւ զիրաւ պտ ճառն ոչ գիտեմ:
Թգրէ հայց արժա նապատիւ այրն եւ բնաւին բարին հեթում, որդին Լեւոնի:	Ամղր	Ժթ	Գ	ՃԹ	Եկին զօրք բզմք Թո դամանկուն ի դու ռն դարբանդին, եւ զօրածիլ եղեալ յո յժ արդունն, ախոյ անանայ ի սպիտ ակ ջրին. եւ առանց պտրզմի դառնան նր:
Տր ստեփան նոս կթկ հայց	Ամղր	Հե թում Թգր	Ստփն կթկ	ՃԺ	

* Այս ձեռագրին մէջ կը յայտնուի մեզի Ստե-
փանոս Օրբելեանին մինչեւ ցայսօր անծանօթ ժամանա-
կագրութիւնը: Սփոսս ո՞ր ցուցակագիրն ուշադիր չըլլա-
ւով այս կէտին զանց առած է տալ ժամանակագրու-
թեան խորագիրը, սկզբնաւորութիւնն եւ բովանդակու-
թեան մասին արեւի մանրամասն տեղեկութիւններ: Թե-
քնագիրն այժմ բնչ բախտի արժանացած է, չգիտենք,

կարծէք հրատարակել զայն ամբողջութեամբ. առ այժմ
մեզի համար Թանկագին են ցուցակագրին յառաջ քե-
ռած տողերը որոնցմով ժամանակագրութիւնը կ'աւար-
տի. հոս Օրբելեան աղիւսակի մէջ ամփոփած է համա-
ոփումը բայց կարելոք մանրամասնութիւններով իւր Պատ-
մութեան վերջին էջերը: Հետաքրքրական նորութիւններ
կը բովանդակէ նաեւ վերջաբանը: Հ. Ն. ԱՂԻՆԵԱՆ

Հոս կ'օրինակենք նաեւ այս աղիւսակին յաջորդող հինգ էջերը, ուր Օրբէլեանի ցեղին պատմութիւնը կը տրուի: Թղ. 41 ա. 'կամիմ' եւ աստանաւը զբաղուած բանից եւ գործոց. որ յայտն ամի եղեն. սակաւութիւնն անկէ ձեռք. ի թաղորեն արդունին. եւ ի տիրելն ի վր ձմ' աշխարհաց. եւ ի սատակելն զթշնամիսն. էր բուն պատճառն եւ զաւրաւիզն. բուղայն կոչեցեալ. որ յետոյ շինքան անուանեցին. սա ի մահուն եւ ի կապանաց հանեալ զնա թգեցոյց ի վր ձմի. եւ սակս այն մեծի երախտեացն. պատուեցաւ եւ փառաւորեցաւ ի նմանէ եւ եգաւ ի վր ձմ' գործոց եւ տանն արքունի. եւ զաւրաց եւ աշխարհաց իւրոց. այնքան զի միայն յանուանէն. ինքն ունէր զաղիւթն. եւ արդունն. բաց ի զբաւնայն ի խաղա եւ ի թատերս եւ յորսս. որպէս աւրէնն է հեթանոսաց այլ ինչ ոչ հոգայր եւ ցնորէր. այլ ձմն նմա ապաստան լինէր. եւ էր պըն այն ազամբ ջալակիր կոնցեալ. եւ այն ազգ յորով էր քան զձմ ազգս եւ յաղթող. ապա ժողովեալ յինքն զաւրացաւ. բարձրացաւ. գոռողացաւ. հպարտացաւ այն այն. եւ ոչ կարաց հանդուրժել իրացն. այլ կամեցաւ անձամբ յափշտակել յինքն. եւ զաթոռ թգուծեն. եւ զընիկ այրսն արմատաքի ջնջել: Ահա այսպէս խորհուրդ ի մէջ առեալ. յինքն գրաւէ զօրիտս ձմ' մեծամեծացն ի ծածուկ: Իսկ կամքն վերին որ յայնպիսի մահուանէն յափշտակեաց զնա. եւ թգեցոյց. նոյն եւ աստ տնաււրինեաց. զի զծածուկ խորհուրդ որսի նր. ծանոյց ազգամամբ արդունին. եւ յաւուր պայմանին. յորում կամէր խորհրդակցաւքն կոխել զաղատն արքունի. բուղայն. ինքն իսկ արդունն. վառեալ սուսերաւք եւ զրահիւք. դ. ա. այր. յաւուր տարէմտին իւրեանց. եւ խաղա յանկարծ յառաւաւտուն ի վր բանակին եւ տանն բուղային. զոր զիտացեալ փախըտեա անկանի ի շամբ մի մեծ. եւ երթա ի տուն աւլջա խաթունին. եւ անկանի յատն նորուն. զի զերծուցէ զարին նորայ. ընդ որում երազ ժամանեալ ըմբռնէին եւ հանեալ անտի շարամահ սատակէին. ընդ նմին եւ զձմ ազգատոհմն եւ զարու գաւակ նորին. ջնջէին. եւ զձմ խորհրդակցան ի մեծամեծաց սատակեցին. զարուխն եղբայրն նորին. ի բաղտատա. դուճանն. ա. ապետ. զմահ-ժուն. ա. ապետ. զխարատունաս թուիղուն ա. ապետ. զաշակ թուիղուն. ա. ապետ. զգաղանն ի շարուր դ. ա. ապետ. զջալաղաղին սահիպն. զշինոն քհնյն ասորի եւ բժշկապետ. եւ այլ թգմս ի մեծաց եւ ի փոքունց. եւ եղեւ հարուածք մեծ եւ հեղաւ արեւն թգմ. եւ էր շշուկ եւ ահ մեծ ի վերա ամենեցուն. եւ եղեւ այս ի մեծ դաշտին. մուղանայ յիւր կուրա. որ էր անհուն զիտոց ասպնջական: Աստանաւը ի սոյն աւուրս եղեւ սուգ մեծ եւ անհնարին ձմ' քրիստոնէից. զի զթագաւորն վրաց զիմարէ. վն խնամութե նորին. որ տըւեալ էր զգոտարն իւր ի հարսնութիւն բուղային. կալան եւ եղին ի բանտի որպէս թէ համախոհ էր նորին. եւ յետ բզմ հարցափորձութեց. եւ ամենեւիմք անպարտ լինելոյն. թին. եւ տան զորդին նր զգաւթ ի սպառ զթգուրայնն վարատեալ ցրուեն այսր եւ անգր. բայց նախ քան զայս. բերեալ էին ի դուրս. զվաղմանգ որդի թգին անաց. գաւթի. եւ փեսայացուցեալ քեւ իւրոյ. արդունն տա զթգութիւն զեմարէի նմա. եւ յուղարկէ ի յարքունական դահն. ի տփիսն. եւ կացուցանէ նմա եւ ձմ' գաւառն վրաց սպառարար զորդի սագոնին.

զխութլու բուղայն: Ի սոյն ամի փոխի մեծ բարեպաշտ թգն հայոց լեւոն եւ յաջորդէ զտեղին որդին իւր. արին եւ բնաւին բարին հեթում. որունէր եղբարս վեց. եւ յաւուրս գարնան եկն ալիին սուլտանն մարայ. եւ պաշարեաց զմեծ մայրաքաղաքն տրապաւլոս. եւ ձեռնադրութե ունաց յիշխանացն առեւ եղեւ քաղաքն ածային. եւ գերեալ եւ կոտորեալ եղեն անհուն քրիստոնէայք. եւ կործանեցաւ եւ աթոռ բռնծին. եւ պատրէարքին որ փոխեցաւ անդ յանտաքու. եւ անձնաւոր պատկերն քի որ կանգնեալ կայր ի մէջ եկեղեցոյն. քարեցաւ անարդեալ խորտակեցաւ ի փողոցսն... նոյն անտի. եւ աւերեցան թգմ եկեղեցիք. ի սոյն աւուրս. մրտեցան ի խորասան. քէնքլոյն ի ցիդէն իւր. եւ նաւգուզն որդի արդունին. եւ փախուցին զղազանն որդի զանարդուն. եւ սպանին զնոխա արդունին. եւ թագաւ... այն. փախեաւ եւ եկն ի վեր եւ ընկեցին զնա ի մեծ պատուոյն ի դրան արքունի. եւ յղգն այդր պատճառի. կասկածեաց յազգայնոցն իւրոց. որպէս թէ խորհրդակցէ են. նաւաւուշին եւ այլ ապստամբեցոցն. զաւր թգմս առաքէ ի խորաս... ն ի վր նոյն. եւ ինքն աստ ձեռնակալ առնէ. զմեծ գաւառորսն. զհուլաւուղանն զխարանծխայն որդի ջէոմուտին զջաւջկապն. զվինն կորուսին. եւ զ. ք. ան եղին ի բանտ ի բերդն գարդաք որ ի միջպատն. եւ զ. ք. որդիք աշմատին որ մնացեալ էին. ընկեցին յանրակ կղզի մի ի մեծ աղի ծովուն որ մերձ ի թաւրէթ. եւ դեռեւս շմարէին: Բայց ինքն իսկ արդունն. յաջորած էր յձմ' իւրս եւ ի բանտ զինչ եւ առնէր: Ի սոյն ամի եւ դեսպանս մեծամեծ. եկեալ ի հռոմ հրամանաւ պապին. քարոզեցին զքն. եւ կանգնեցին եկեղեցիս բազում ծախիւք. ի դրան արքունի. եւ սահմանեցին անխափան կատարել զպաշտաւն փառարանութեն նոյն. եւ մեծ... անդուծի ձմ' քրիստոնէից. եւ յաւանեցն կանգնէ... հանդիսի ինքն արդունն. եւ աւրհնեալ կոչ... խաթունն. զաւուրս. գ. ի խաչի տաւնին... կաթողիկոսն որ ի բաղտատնետոր բծ... հայոց կացուցին զոմն այր իմաստուն. եւ կուսակրան... ռապան օռումս կոչեցեալ. այդ այդպէս եղեալ... յետ ամի միոյ բան ինչ բասրանաց. եւ կարծիք յորով վնաս... եղեալ եւ վիայեալ ի վր մեծ քհնյպետին մերոյ կոստանդնուպոլս հեթում. մեծ ժողով եւ յորով հարցարնութե. ի թգմ աւուրս տեսեալ զարժանն լուծին դադարեցուցին զնա. ի պատուոյ. կաթողիկոսութեն կացեալ ամս գ. եւ ի ձեռն թղթոց. մեծապատիւ արամք հրաւրեցին զմեզ եւ զայլ ե"պստունս. եւ զայլ իշխանս արեւելից երթալ ի թգութիւն մեր ի սիս. յընտրութիւն նորոգ հայրապետին. որում անպարապ գտեալ ոչ ժամանեցաք: այլ թողաք ի շնորհս հոգոյն եւ յընտրութիւն նոյն: Իսկ ի յ ջլթ. թուին մեռաւ տարսալճն. եղբայր սպա. որդի մեծին լեպարտի ի ցեղեն աւրելեանց եւ եգաւ ընդ հարսն իւր ի նորապանս ի վայոց ձորն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻՔ. 1. Մատենիս էջ 1բ գրուած է, օտար գրչէ. "Թիւ ռմթ ապրիլի ժգ օրն ի շրթի զերրորդ զինն ազուհացից պահոցն եւ ան"րժան մհօի մովսէս ըստոյ այս գիրս հանդիպողքն սորին սվ որ միով ար սղորմեայիւ զմեզ յիշուցէ ինքն ի քէ յիշեալ եղիցի յաւուրս ահեղին ամէն":

2. Էջ 2բ գրուած է. "Սանատարեան վարժարանին կը նուիրէ սոյն հին գիրք վանեցի Գրիգոր Թարս":

գուլեան ձեռամբ Սանատուեան վարժարանի վանեցի սաներէն խոսորով 2թ ճեանի. 1901. Հոկ. 9. կարէն»:

63.

ՎԵՅ ՀԱՉԱՐԵԱԿ

(°)

ԹՈՒՂԹԻՔ 15: — ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 35 սմ. երկ. 25 սմ. լայն: — ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ միասին: — ԳԻՐ՝ շեղա-
գիւր: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ հաստ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ մա-
քուր: — ԿԱԶՄ՝ չունի: — ԳՐԻՉ, ՏԵՂԻ, ԺԱՄԱՆԱԿ՝
անծանօթ:

Մեծ դիրքով տետր մըն է, առանց կողմ. բոլորակ դժերով, թուանշաններով, այլ ու բն զրերով եւ ուրիշ նշաններով՝ ձեւերով գուշա-
կութեան եւ հանելուկի արուեստ կը սորվեցնէ:

ՅԵՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Թերթին մէկ ան-
կենը լուսանքին վրայ գրուած է. «Սանատուեան վար-
ժարանին կը նուիրէ սոյն գիրքը. վանեցի Մարգար
Օրմանեան ձեռամբ վանեցի խոսորովու 2թ ճեանի աշա-
կերտի. Սանա. վարժ.ի. 1901. կարէն 9 սեպ. 901»:

(Շարահանիկ):

Հ. Յ. ԲՕՍՆԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԲՆԱԿԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՍԵՆ ԺՈՎԷՆ ՄԻՆՉԵՆ ԿԱՐԻՆ

ՀԱՐԵԻԱՆՑԻ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

(Շարահանիկ):

Բ.

Համշէն եւ Սեւ Գետ:

Պարխար լերինք, մանաւանդ Տրապի-
զոնի մօտերէն սկսեալ, շատ բարձր լեռնա-
շղթայ մը կը դառնան: Ծովեզերքէն մինչեւ
լեռանց ջրաբաշխ ողջ հազիւ իբր 50 քիլո-
մետր օդային գծով՝ հսկայ պատուարի մը
պէս կ'երեւայ ծովէն, միջին գոնէ 2000 մետր
բարձրութեամբ: Արդ Տրապիզոնի եւ Բա-
թումի գրեթէ մէջտեղ՝ Ռիզէի հարաւ-
արեւելքը, իբր Աթինայի թիկունքը կը բար-
ձրանայ լեռնաշղթային ամենաբարձր գա-
գաթը, հսկայ կոն մը իբր 3700 մետր բար-
ձրութեամբ, որ ծովէն վերջապէս ժայռի
մը պէս կ'երեւայ երկար անջրպետ մը: Ասի

այսօր ալ պահած է զրուցախառն հայ
անունը՝ Բաջապ, Կիպերտի քարտիսի
վրայ ալ Katsghar-Dagh: Նաեւ միւս
անունը Varsambek որ եւ է «Բէկ»ի հետ
գործ չունի. այլ «Վարսամ», աւելի «Վար-
շամ», տեղական աւանդութեամբ կը կա-
պուի Ս. Վարդանանց նշխարաց հետ: Զրոյցը
հիմ ունենայ կամ ոչ՝ պատմական հիմ
ունի այն կէտը թէ Աւարայրի ճակատա-
մարտի վերջին դրուագը Հայաստանի այս
դժուարամատչելի ձորերը տեղի ունեցած է:
Նոյն իսկ «մեծ նախարարաց» շատերն ապաս-
տանած էին «յանլոյս երկիրն Մաղտեաց»,
Վարդանայ եղբոր Հմայեակ Համազասպեանի
քով (Եզնիկ, Ը, 8, 14): Այս «յամուրս
Տայոց», ապաստանածները կը հաւաքուէին
«առ լերամբն որ կոչի Պարխար մերձ առ
սահմանակցութիւնն Մաղտեաց», եւ իջնա-
լով «ի յամրոցացն լերին Պարխարայ», կը
մղէին ճակատամարտն «ի գիւղն որ անուա-
նի Որջնհալ ի գաւառին Տայոց», եւ հոս
կը նահատակուէր Համազասպ (Ղազար
Փարպ. ԽԱ): Որջնհալ այսօր ալ կայ (Կի-
պերտ ՝ Vordjnal, բերդը ՝ Oshnagh
kala) Ծորոխի աջ ափին վրայ, որ կա-
րեւոր հանգրուան է այս կողման արահետ
ճամբաներու: Բոյս ալ այցելած է գիւղս՝
Ծորոխի հովտին «այս դրախտին մէջ», եւ
կանգուն գտած էր հին եկեղեցին, բայց
ամայի. որովհետեւ այն ատեն այլ եւս «մի-
այն մահմետականք», հոն կը բնակէին, որոնք
սակայն տակաւին «մղկիթ չունէին» (Բոյս՝
էջ 65—67): Պատճառն այն է որ նոր
մահմետական եղած էին: Այսօր դարձեալ
հայ-կաթողիկէ հասարակութիւն կայ հոն՝
կարմիրքէ, եւ խաթարած եկեղեցին վերա-
նորոգուած է: Զիարդ եւ իցէ, այս տեղ՝
Բաջաբարի հարաւային ստորոտը հին պատ-
մական հայ հողի վրայ ենք: Տայոց նահանգի
Արսեաց-փոր գաւառիս մասին՝ նաեւ քիչ
մ'իտքը:

Բաջաբարի հիւսիսային ստորոտը՝ գէպ
ի ծով իջնող բազմաթիւ խոր ձորերէ կազ-